

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

ВІЗНИЦЯ ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

**ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЕЛЕКТОРАТУ В ПРОЦЕСІ
ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ТА СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ДЕРЖАВНОСТІ**

22.00.05 — політична соціологія

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук**

Київ -- 1993 р.

Робота виконана в Київському університеті ім. Тараса Шевченка.

Науковий керівник — доктор філософських наук, професор
ВОЛОВИЧ Володимир Ілліч.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
МІХАЛЬЧЕНКО Микола Іванович;

кандидат соціологічних наук, ст. викладач
БУКРАБА Олена Михайлівна.

Провідна установа -- Інститут соціології АН України.

Захист відбудеться " 10 " лютого 1994 р. на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д.01.01.05 в Київському університеті ім. Тараса Шевченка
за адресою: м. Київ, вул. Володимирська, 64.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського університету
ім. Тараса Шевченка.

Автореферат розісланий " 29 " XI _____ 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
Д.01.01.05

Л.Г.НІКОЛАЄНКО

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00810539 (Q)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Загальновизнаним вважається, що дослідження виборів та поведінки виборців є однією з центральних проблем соціології політики. Масштабність виборів як по залученості до нього громадян, так і по важливості для самого функціонування суспільства значно домінує над іншими формами прояву політичної поведінки громадян в розвитку демократичного суспільства. Особливо названа тема викликає увагу за сьогочасних умов суспільно-політичної кризи в Україні і тенденції до спроби вирішення її шляхом виборів. Звернення до теми поведінки виборців зумовлено рядом обставин, серед яких, на нашу думку, це явно недостатній рівень розробки теми перед за все через брак практики виборчої боротьби та те, що цей тип соціальної поведінки знаходиться поки що в процесі становлення.

З'ясування залежностей поведінки громадян в процесі виборів - природне прагнення всіх громадських сил, що претендують на участь в реальній політичній боротьбі. Таким чином, в певному, вузькому розумінні змісту теми актуальність вивчення особливостей прийняття виборцями рішення викликана соціальним замовленням з боку зацікавлених суб'єктів політичної боротьби - кандидатів та політичних партій, рухів, групи підтримки та соціальних груп, якими вони висунуті та чиї інтереси в тій чи іншій мірі відбивають або намагаються відбивати.

З іншого боку, в більш широкому розумінні, актуальність визначної теми зумовлена значенням соціологічного аналізу електоральної поведінки як важливого засобу розуміння політичної ситуації і для подальшого використання одержаних даних в системних дослідженнях громадських проблем - економічних, соціальних, соціально-психологічних, національних, релігійних.

Таким чином, з прикладної точки зору, актуальність визначеної теми полягає в потребі учасників політичного процесу в Україні в знаннях про особливості механізму прийняття рішення виборцями, ефективність засобів впливу на громадян з метою оптимальної побудови стратегії виборчої кампанії.

В той же час періодичне проведення виборів, аналіз їх результатів та ходу виборчої боротьби, дають виключно цінні за своїм значенням дані про стан суспільства та тенденції його розвитку, розклад політичних сил, суспільні настрої тощо.

За цих умов дослідження особливостей поведінки електорату, його реакції та ті чи інші політичні процеси та заходи політичних організацій є актуальною проблемою політичної соціології.

Стан дослідження проблеми. Поведінка виборців, як форма прояву політичної поведінки, її суть, фактори детермінації, механізм формування є комплексна, багатогалузева міждисциплінарна проблема. Її повноцінний науковий аналіз неможливий без опори на фундаментальні загальнометодологічні дослідження в галузі загальної теорії особистості, її поведінки як соціально-психологічного явища /роботи Виготського Л.А., Донцова А.І., Рубінштейна С.Л., Сорокіна П.А., Ядова В.О., Грушіна Б.А., Головахи Е.П. та ін./. При аналізі політичної дії, її глиблячих коренів, прийняття політичного рішення особою, довелось звернутись в першу чергу до дослідження політичної сфери, політичної діяльності як способу виробництва "політичного буття" індивіда, і неминуче - до політичної реальності, в якій відбувається процес формування особи, її "політична соціалізація" /праці Вебера М., Дюркгейма Е., Лассуєла Е., Ліпмана Е., Ліпсета С.М./.

Перші спроби проведення альтернативних виборів на теренах України 1989-1991 рр. викликали жваву зацікавленість з боку

дослідників. Було проведено ряд соціологічних розвідок, в тому числі і таких, що охоплювали всю Україну, які дали певний матеріал для аналізу.

Серед факторів, що визначають характер стану вивчення особливостей поведінки українського електорату, можна визначити такі:

1. Відсутність традицій проведення вільних демократичних виборів, а звідси і досвіду у вивченні поведінки виборців: обмеженість практики виборчої боротьби об'єктивно ускладнює дослідження виборів.

2. Більша частина досліджень носить оперативний характер, в них аналізується ситуація в окремих регіонах, і перед за все, найбільш політизованих.

3. Відчутно певну політичну заангажованість частина дослідників, що зумовлено безпосередньо близькістю теми до практики політичного процесу.

Слід відзначити, що в більшості публікацій української електорат досліджується, як на нашу думку, з явним перебільшенням його радикальних рис, і разом з тим - з постійним підкресленням його недостатньої досвідченості і здатності до відповідального вибору. Значна увага приділялась визначенню ефективності тих чи інших факторів впливу на поведінку виборців, перед за все засобами масової інформації. Недостатня увага приділена, на наш погляд, регіональним відмінностям у поведінці виборців.

Більшість дослідників приходять до висновку /який в цілому співзвучний до результатів зарубіжних досліджень/ про неможливість досить точно скорелювати певні політичні орієнтації з традиційними ознаками соціального статусу виборця. Разом з тим, як нам здається, недостатня увага приділялась вивченню електораль-

ної поведінки певних соціальних груп, перед за все сільських мешканців.

В цілому, не зважаючи на різке збільшення уваги дослідників до проблем виборів та поведінки виборців, зростання кількості публікацій на цю тематику, дану проблему ніяк не можна визначити як в достатній мірі висвітлену та розкрити. Грунтовне дослідження особливостей електоральної поведінки громадян України ще очікує на свій час.

Цілі та завдання дослідження. Метою даного дослідження є спроба визначити особливості електоральної поведінки українських виборців через аналіз процесу прийняття рішення про голосування та його результати. На шляху до цієї мети постає необхідність вирішення ряду завдань, а саме:

- розкрити суть та характерні риси електоральної поведінки як форми прояву політичної поведінки;
- дати аналіз зарубіжного досвіду вивчення поведінки виборців та визначити основні ознаки електоральної поведінки в країнах з розвинутою системою виборів;
- на основі матеріалів соціологічних досліджень, проведених в ході передвиборчих кампаній 1989-1991 рр. визначити особливості поведінки українських виборців через аналіз механізму прийняття громадянами рішення про голосування з урахуванням соціально-демографічних, регіональних і т.п. відмінностей.

Об'єкт дослідження: Електорат України.

Предмет дослідження: Особливості поведінки виборців України в процесі прийняття громадянами рішення про участь в голосуванні та його мотиви.

Теоретичною і методологічною основою дослідження є роботи відомих вчених в галузі філософії, соціології, політології, соці-

альної психології. Автор опирається на соціологічні методи /роботи Вебера М., Сорокіна П.А., Смелзера І.Ж., Ідова В.О./ на основі системного, комплексного підходу /роботи Маркса К., Парсона Г./ в діалективному поєднанні з процесо-ситуаційним /роботи Москоні М.К., Мертона Р.К., Щедровицького П.П./ та теоретичними пошуками в галузі політології /Арон Р., Даверже М., Лебон Г., Саймон Г./ та соціальної психології /Заславська Т.І., Кон І.О., Рубінштейн С.Л./.

Емпіричною основою дисертації стали дані конкретних соціологічних досліджень, що проводились як по всій Україні, так і по окремих регіонах, в яких автор приймав участь як виконавець окремих фрагментів обстежень.

Автор претендує на наукову новизну роботи щодо:

- аналізу електоральної поведінки як предмету вивчення політичної соціології в Україні;
- розробки самого поняття електоральної поведінки та відповідної соціологічної концепції;
- визначення особливостей поведінки та характерних рис українського електорату;
- з'ясування об'єктивних факторів впливу на процес прийняття рішень громадянами/соціально-економічне становище, політична культура виборців, національні, регіональні та інші відмінності/, та суб'єктивних факторів поведінки суб'єктів політичного процесу.

Практичне значення дослідження визначається актуальністю проблеми і ступенем її розробки і складається з наступного:

- одержані результати мають значення для подальшого вивчення механізму прийняття виборцями рішення при голосуванні;

- соціологічні дані, отримані в дослідженнях, та висновки використовувалися при розробці рекомендацій і були застосовані в ході виборчих кампаній 1990-1991 рр., деякі з них можуть використовуватися при підготовці до участі у наступних виборах.

Апробація роботи. Основні положення дисертації відображені в опублікованих роботах. Підсумки досліджень доповідалися на конференціях "Соціальні інновації: проблеми і перспективи" /м.Москва, 1990 р./, "Сучасний соціалізм: методологія вивчення, протиріччя, перспективи розвитку" /м.Гродно, 1990 р./, на щорічній конференції студентів та аспірантів факультету соціології та психології Київського університету /1993 р./, обговорювалися на спільному засіданні кафедр соціології та політології Київського інституту політології та соціального управління. Окремі матеріали дисертації використовувалися для підготовки інформаційних бюлетенів для Верховної Ради України.

На захист виносяться наступні положення:

- електоральна поведінка є формою вияву політичної поведінки громадян з приводу делегування власних владних повноважень шляхом персоніфікації засобами виборчого процесу. Електоральна поведінка, як спосіб реалізації соціально-політичних орієнтацій виборця, є результатом впливу умов і факторів, що включають в себе особливості внутрі- і зовнішньополітичної ситуації, специфіку поведінки політичних організацій, характер і рівень ефективності засобів масової комунікації, соціально-історичний досвід електорату, характер політичної культури виборців;

- в основі розмежування основних груп виборців та поляризації прихильності громадян до тих чи інших претендентів лежить не стільки соціально-професійний статус, скільки погоджені системи індивідуальних та групових рішень, уявлень про суть

громадських проблем та шляхів їх вирішення, власних політичних цінностей і рішень по окремих актуальних питаннях /"індакто-рах"/ - з одного боку, і системов формальних ознак соціального статусу - з другого;

- за цілим рядом факторів /інформованість, вимогливість до особистості претендентів, здатність до побудови реальної системи політичних орієнтацій, інтерес до політики, активність на виборах/, що складають основу можливості відповідального свідомого вибору, український виборець не поступається зразкам електоральної поведінки в країнах традиційної демократії;

- найбільш рельєфною своєрідністю українського електорату є відмінність між електоратом сходу і заходу країни та вітчужна різниця у поведінці міських та сільських виборців на тлі зниження чинності соціально-професійного статусу виборців в диференціації підтримки претендентів.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, двох глав, які складаються з чотирьох параграфів та висновків. Обсяг роботи - **135** сторінок. Бібліографія по темі нараховує **147** найменувань. Робота містить **7** таблиць, додаток з **7** таблиць, і схему.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертації, освітлюється ступінь наукової розробленості проблеми вивчення особливостей поведінки українського електорату. Визначається об'єкт, предмет, мета, завдання та гіпотеза дослідження, вказується на вихідні теоретичні джерела та емпіричну базу дослідження, відображена його наукова та практична значимість.

У першій главі "Електоральна поведінка як предмет політичної соціології" розглядається сутність соціологічної категорії "електоральна поведінка", визначається її роль і місце в процесі дослідження суспільства, перш за все політичної сфери його функціонування, робиться спроба аналізу методик вивчення поведінки виборців в зарубіжних країнах.

В § 1.1. "Поведінка виборців як соціальне явище" дається аналіз дослідницьких підходів до з'ясування суті категорії "електоральна поведінка", звертається увага на те, що електоральна поведінка є формою прояву політичної поведінки індивіда через вивчення якої тільки і можливо визначити відносини між людиною та владою, її інститутами. Автор розподіляє найбільш загальні і розповсюджені визначення політичної поведінки як всякої форми участі у здійсненні влади /або протидію її здійсненню/, що охоплює участь у формальних організаціях і масових рухах, належність до різних елементів системи чи усвідомлювану відстороненість від них, публічну маніфестацію поглядів з метою впливу на громадську думку, політичні інститути чи керівні політичні групи.

Наукова думка у підходах до проблеми політичної поведінки перетерпіла значну еволюцію, орієнтуючись протягом часу на ту чи іншу "теорію демократії". Починаючи з "класичної теорії" /О.Докк, А.Смітт, Т.Пенн/, послідовники якої конструювали ідеальну модель "політичної людини", робились серйозні спроби дослідити механізм функціонування індивіда в політичній сфері. Теорія "представницької політичної системи" ґрунтувалась на визнанні за основною масою громадян можливості доцільної участі у політиці засобами регулярного голосування.

Однією з модифікацій теорії "представницької демократії" стала теорія "демократичного панування еліт" /В.Паретто, Г.Моска, Р.Міхаельс/. Серед досягнень послідовників цієї школи - розкриття механізму взаємодії між лідером і масою виборців.

Широко використовується в емпіричних дослідженнях "ринкова модель" /Г.Лсасуел, Ч.Меріам/. Згідно цієї концепції в галузі політики існує такий же "вільний ринок", як і в господарчій. Основна вада цієї теорії полягає в тому, що аналіз специфіки функціонування складної і своєрідної системи підмінюється простим уподібненням одне іншому.

Традиційний марксистський підхід в дослідженні політичної поведінки полягає у розгляді мотивів поведінки маси людей, зіткнень їх інтересів, як наслідку об'єктивних умов матеріального життя, що є своєрідною базою всієї історичної діяльності людей. Поведінка індивідів на політичній арені з марксистських позицій уявляється перед за все як участь в боротьбі за інтереси свого класу, соціальної групи.

Висновки, що були зроблені в середині XIX ст. про перманентні класові протистояння і наявність тенденцій до його подальшого загострення не знайшли свого підтвердження на сучасному етапі. В той же час занадто оптимістичними були прогнози послідовників вчення К.Маркса відносно можливостей свідомого "формування наукового світогляду мас".

На основі аналізу теоретичних розробок в галузі політичної поведінки індивідів автор робить спробу визначення електоральної поведінки як форми прояву політичної поведінки громадян з приводу делегування власних владних повноважень шляхом персоніфікації засобами виборчого процесу. Електоральна поведінка являє собою спосіб реалізації соціально-політичних орієнтацій виборця, які

є результатом впливу умов і факторів, що включають в себе особливості внутрі- і зовнішньополітичної ситуації, специфіку поведінки політичних організацій, характер і рівень ефективності діяльності засобів масової комунікації, соціально-історичний досвід електорату, характер політичної культури виборців.

З метою визначення місця дій, пов'язаних з участю у виборах, серед інших видів політичної активності індивідів, або соціальних груп, автор робить спробу сконструювати шкалу інтенсивності політичних дій на зразок такої: а/ реакція, що не пов'язана з необхідністю власної високої активності /позитивна або негативна/ на імпульси, що йдуть від політичної системи, від її інститутів чи їх представників; б/ участь у періодичних діях, пов'язаних з делегуванням повноважень /електоральна поведінка/; в/ діяльність в політичних та близьких до них організаціях; г/ виконання політичних функцій в межах інститутів, що входять в політичну систему або діють проти неї; д/ пряма дія; є/ активна /в тому числі керівна/ діяльність у позаінституційних політичних рухах.

Суб'єкт політичної дії функціонально реалізує себе в ролі виборця на етапах, які дисертант розмежовує таким чином:

1. Участь в акціях передвиборчої кампанії /участь в зборі коштів на виборчу кампанію і підписів на користь претендентів, участь у передвиборчих мітингах, зустрічах з претендентами/.

2. Участь /або неучасть/ безпосередньо в процедурі голосування.

3. Етап "реалізованої електоральної поведінки", зміст якого пов'язаний з діями виборців, спрямованих на контроль за діяльністю обранців, включаючи вимоги відозви депутатів чи відставки президента або іншої високої урядової особи.

Автор вбачає певну відмінність між явищем, що розглядаємо, та рядом інших, зовні дещо подібних. Мається на увазі, наприклад, вибори складу керівних органів в межах політичних і громадських організацій, обрання керівних органів і керівників у трудових колективах, голосування на референдумах /плебісцитах/. В першому та другому випадках індивіди не вступають у відносини з приводу вирішення проблеми державної влади; у третьому, крім того, голосування взагалі деперсоніфіковане – мова йде про вияв ставлення населення до тієї чи іншої політичної ідеї, але не до особи.

Закономірною в цьому зв'язку вбачається постановка питання про визначення тих ознак, що відрізняють традиційно демократичні політичні системи; в яких електоральна поведінка має прояв в найбільш закінченому вигляді до обов'язкових умов, на нашу думку, слід віднести:

1. Довготривале існування інституту виборів.
2. Розвинутий характер політичної системи, що забезпечує конкуренцію політичних сил.
3. Відносно висока ефективність функціонування виборних інститутів влади.
4. Громадський контроль за ходом виборчої кампанії.
5. Значний соціальний досвід електорату по участі у голосуванні.

Соціальна детермінованість дає можливість розглянути електоральну поведінку як явище, що фокусує цілий набір реально існуючих проблем і протиріч, аналіз даних про вибори дає моментальний зріз стану суспільства в цілому.

Певний інтерес може мати розгляд проявів поведінки виборців

на значному відрізку часу в умовах розвинутої форми демократії на прикладі аналізу даних про рівні підтримки різних партій в країнах Західної Європи за період 1945-1983 роки. Наведені дані переконливо свідчать про наявність тенденції до відносної загальної стабілізації рівнів підтримки партій центристського нерадикального типу, що збирають переважну більшість голосів, що в значній мірі відображає стабілізацію суспільних процесів в країнах з демократичними традиціями західноєвропейського регіону. В ракурсі нашої проблеми можна зробити висновок про принципову здатність електоральної поведінки до рефлексивної функції, більшої чи меншої адекватності у відображенні проблем і тенденцій реальності.

Таким чином, за умов панування демократичних принципів нормативного регулювання суспільних відносин найбільш широкою і значною формою прояву суб'єктів політичного процесу є електоральна поведінка. При аналізі поведінки виборців є необхідність врахування характерних обставин, серед яких дисертант визначає:

1. Визнання соціальної детермінованості електоральної поведінки не виключає врахування діяльного, активного елементу в людині. Суспільні відносини, проблеми і суперечності створюють якщо і досить впливовий, але лише фон, на якому розгортається процес участі індивіда в політиці. В основі політичного вибору громадянина лежать засноване на власному баченні суспільних проблем уявлення про шляхи їх вирішення, і оцінка претендентів з точки зору їх здібності до ефективного розв'язання суспільних протиріч.

2. Залежність поведінки виборців від політичного середовища, де вона знаходить свій прояв. Для поведінки виборців характерні лабільність, сприйнятливість до цілеспрямованого свідомого впливу

політичних сил. Процес реалізації виборцями власних політичних функцій багато в чому зумовлений існуючою політичною системою, її ефективністю і спрямованістю.

В § 2.1. "Зарубіжний досвід вивчення електоральної поведінки" автор ставив собі за завдання зробити спробу розглянути виявлені закордонними дослідниками основні характерні риси, тенденції і взаємозв'язки у поведінці виборців; висвітлити підходи західних вчених до вирішення проблем побудови ієрархії причин, що впливають на поведінку людей під час виборчих кампаній і роль окремих факторів; розкрити таке явище, як зростаючий абсентеїзм у країнах з традиційною демократією; проаналізувати поведінку окремих соціальних груп на виборах. Вирішення цих завдань повинне скласти пошук відповіді на питання: що являють з себе типові зразки електоральної поведінки в суспільствах, де вільні вибори набули найбільш повного і послідовного розвитку? Тобто, що є собою стереотип виборця в умовах демократії, у порівнянні з яким тільки і можна визначити окремі особливості конкретних виборців в конкретних умовах?

Соціологічні дослідження виборів проводяться практично у всіх країнах традиційної демократії. Однак визнаним лідером у цій галузі, безумовно, є США. Традиції вивчення поведінки виборців, багатство накопиченого досвіду і одержаних знань, широке висвітлення їх пресою зумовили наш вибір аналізу саме досвіду досліджень американських соціологів. Для прикладу розглядається одна з новітніх методик типологізації політичної поведінки американського електорату /Е.Когут, Н.Орнстейн, Д.Макарті/. Ця типологія базується на застосуванні методик факторного аналізу, що дають можливість виділяти ряд так званих "базових цінностей" та "індивідуальних орієнтацій", що мають вирішальний вплив на

політичний вибір американців. Це такі цінності та орієнтації як "релігійна віра", "відчуження", "фінансовий пресінг", "толерантність", "нетолерантність", "соціальна справедливість", "американська виключеність", "ставлення до бізнесу" і т.д. Використовуючи дані опитувань і запропоновану американськими дослідниками методику класифікації політичних поглядів виборців, дисертантом розроблена схема розмежування електорату США на основі груп громадян за поєднанням ознак соціально-демографічного статусу з тими чи іншими уподобаннями. Аналіз показав, що таких груп II, IO з яких голосують на виборах, а I - ні.

Таким чином, західні дослідники вважають електорат конгломератом. В основу типологізації основних груп виборців складається погодження системи індивідуальних і групових рішень, уявлень про суть громадських проблем та шляхів до їх вирішення, власних політичних цінностей і рішень по окремих питаннях, що знаходяться в зоні публічних дискусій і які здатні бути індикаторами - з одного боку, і системою формальних ознак соціального статусу - з другого. Такий підхід веде до оптимального /між зайве* примітивізованим і вкрай заплутаним/ уявленням про настрої виборців, яке може використовуватись як база для розробки різних варіантів стратегії і тактики виборчої кампанії, а це, в принципі, і є досягненням мети, що стоїть перед дослідниками.

Аналіз досвіду вивчення виборів за кордоном дозволяє визначити такі характерні риси електоральної поведінки в умовах розвинутих форм традиційної демократії.

I. Наявність груп електорату з притаманними їм диференційованими зразками поведінки на виборах. Такі групи в принципі можливо окреслити, використовуючи весь набір формальних ознак соціального статусу в комплексі з сумованими ознаками політичних

орієнтації, моральних цінностей і особистісних оцінок. Сучасний рівень розробки методик соціологічних досліджень дозволяє це зробити.

2. Підвищення впливу засобів масової інформації на процес прийняття виборцями рішення. Достатня загальна інформованість виборців.

3. Ми не маємо підстав стверджувати, що в країнах з традиційними демократичними інститутами маса виборців приходить до власного вибору все в більшій мірі під впливом зацікавленого раціонального підходу до кандидатур - навпаки, продовжує переважати емоційне сприйняття іміджу політика. Потенціально виборці здатні до адекватної оцінки об'єктивних суспільних проблем і суперечностей. Значно складніше для них, у тому числі і за умов демократії, правильно пов'язувати раціональні шляхи вирішення цих проблем з тими чи іншими політичними силами або конкретними політиками.

4. Тенденція до зростання абсентеїзму як прояву відчуження індивіда в політиці і суспільстві. Абсентеїзм набув характеру суттєвої риси політичної культури Заходу.

Глава 2 "Особливості поведінки виборців України" побудована на основі аналізу результатів ряду конкретно-соціологічних досліджень, з яких деякі були проведені за участю автора.

В § 2.1. "Характерні риси перших зразків поведінки українських виборців в ході альтернативних виборів" дається оцінка передвиборної практики минулого з точки зору її наслідків для формування певних сфер політичної свідомості виборців, складання специфічних традицій, стереотипів, пов'язаних з виборами. Мало в кого викликає сумнів, що ми зрештою будемо мати справу з поведінкою виборців в нашій країні як з чимось досить близьким

по своїй суті з загальноприйнятими зразками електоральної поведінки в країнах з сталими демократичними традиціями. Це припущення знаходяться в одному ключі з ідеєю про існування сучасної тенденції до зміщення акцентів на загальні риси розвитку всієї різноманітності типів соціальних систем.

Перший досвід проведення альтернативних виборів /вибори народних депутатів СРСР весною 1989 року/ зазнав на собі значний вплив інерції минулого. Характерні риси, своєрідність поведінки виборців в ході передвиборної кампанії 1989 року як символ старих, що склалися протягом десятиріч стереотипів в процесі голосування і вплив "вітрів перемиш" на прийняття виборчими рішеннями.

Результати опитувань свідчили, що абсолютна більшість населення схвально поставалась до змін у виборчій системі. Одночасно 65 відсотків виборців висловились за зміну закону про вибори народних депутатів СРСР. По-різному, але в цілому критично була спрямована громадська думка стосовно окремих сфер та елементів передвиборної кампанії 1989 року. Дані опитувань робили можливими висновки про те, що виборці сприйняли вільні вибори як ефективну форму прояву громадської думки і можливість реального впливу на політичні події. Не можна не відзначити, що не дивлячись на всі наслідки минулого, уявлення про суцільну політичну наївність виборців не справдалась.

Дослідження ролі засобів масової інформації показали, що вони здійснили значний, хоча і менший за сподіваний, вплив на хід та результати передвиборної боротьби. Орієнтація виборців з певним життєвим досвідом і більш високим рівнем освіти на газетну інформацію аналітичного гатунку в цілому подібна до ситуації в країнах з демократичними традиціями /наприклад, США/.

Той факт, що листівки за ступенем впливу випередили телебачення, свідчить лише про те, що неформальні листівки були справою новою. Телебачення виявилось просто не готовим до ефективного впливу на виборців.

Абсолютна більшість виборців прийняла участь у голосуванні /93,4%/. При поясненні цього факту слід мати на увазі, що статистика свідчить - чим розкутішим було політичне життя регіону, тим нижчою була активність виборців; на селі в середньому більша частка виборців приймає участь у виборах. Автор приходить до висновку, що в основі активності лежать наслідки семидесятилітнього соціального тренінгу /народ виявився просто привченим до голосування/ і, крім того, продовжував існувати елемент соціального контролю за поведінкою громадян.

Типологізація українського електорату за методикою професора В.С.Комеровського дала можливість визначити стійку групу виборців, що прийняла рішення не голосувати ще до відкриття передвиборної кампанії та таких, що голосували проти всіх кандидатів. Як правило, ці виборці не змінюють свого рішення.

При спробі виявити загальні електорально-регіональні закономірності автором був використаний кластерний аналіз по п'яти найбільш показовим електоральним параметрам /ступінь участі населення у виборах; частка тих, хто проголосував проти всіх кандидатів; середнє число кандидатів в окрузі; ентропії одержаних кандидатами голосів; співвідношення рангів кандидатів і депутатів/ і розроблена класифікація груп областей /регіонів/ України за характером електоральної поведінки в ході виборів 1989 року.

✓ При аналізі типів електоральної поведінки в регіонах автором було встановлено, що у якості найбільш виразного диференціального показника виступала частка жінок серед кандидатів. Це, як

виявилось, могло бути одним з найкращих індикаторів заорганізованості виборів, апаратного підбору необхідних для "правильної" структури депутатського корпусу кандидатів. В регіонах електоральної розкутості, що дали найменшу частку жінок серед кандидатів, одночасно виявився найменшим і відсів жінок-кандидатів на виборах. Останні йшли на загальних засадах, а не для галочки, і пройшли не гірше кандидатів-чоловіків.

Перший досвід альтернативних виборів /весна 1989 року/ дав можливість при всій непослідовності виборчої реформи та недоліках практики передвиборної кампанії виявити своєрідності поведінки українських виборців, серед яких:

- домінування в мотивах вибору орієнтації виборців на особистісні характеристики претендента як наслідок обмеженості пропонованого виборцям набору передвиборних програм, нечіткості розмежування політичних сил, відсутності досвіду участі електорату у вільних альтернативних виборах. Значний вплив випадкових факторів;

- пріоритетними у масовій свідомості були місцеві проблеми, а кандидат розглядався перед за все з точки зору його здатності внести особистий внесок у її вирішення;

- відносно невисока ступінь впливу ЗМІ на хід прийняття виборцем рішення;

- завихнені очікування виборців в оцінках наслідків виборів.

§ 2.2. "Особливості поведінки електорату в процесі становлення української державності", присвяченій дослідженню передвиборних кампаній 1990 - 1991 років. Аналіз ходу виборів до Верховної Ради України 1990 року та їх результатів дає підстави для висновку про наявність двох типів субкультур у політичній культурі населення України, що у вирішальній мірі обумовлює

два основних типи поведінки українського електорату, причому вирішальним фактором диференціації є регіональний і урахування його, за думкою дисертанта, є виключно важливим.

Дані виборчої кампанії 1990 року надають можливість виявити процес складання ідеологічного плюралізму в Україні, що служив за основу плюралізму політичного і виявив підспудний процес складання багатопартійності в країні, та містять вихідний матеріал по визначенню електоральної підтримки окремих партій та рухів.

В ході опитувань ієрархія мотивів вибору, що визначалась самими репрезентантами, демонстрували серйозний і логічний підхід виборців до прийняття рішень про голосування.

На основі даних досліджень дисертант робить спробу визначити особливості поведінки сільських виборців. Звертається увага на більшу активність на виборах в сільських виборчих округах, пріоритетність місцевих господарсько-побутових проблем для виборців, вразливість селян впливом засобів агітації. Наявність певного рівня соціального контролю на селі приводить до посилення ролі окремих груп мешканців сіл /перед за все керівників, та особи, що працюють з масами виборців - лікарі, водії автобусів, працівники торгівлі, пошталюни і т.ін./. Значно менша, ніж в місті, питома вага тих виборців на селі, хто приділяє увагу проблемам культури, мови, науки і т.ін.

В ході аналізу передвиборної президентської кампанії 1991 року було виявлено, що для головних претендентів на пост президента була характерна в цілому рівна підтримка в основних соціально-демографічних групах з врахуванням, природно, загального співвідношення рейтингів, що склалися.

Таким чином, соціально-професійний статус виборця не мів

бути віднесені до факторів, що зумовлював результат виборів, і не одна з груп населення, яка визначається традиційними формальними соціально-професійними характеристиками, не могла розглядатись як "соціальна база" претендента. Щодо рейтингу, то увагу автора привернув напрочуд пропорційний за динамікою процес розподілу переваг виборців між основними претендентами. Це може свідчити про те, що випадкові фактори, як і суто ідеологічний вплив як з боку претендентів, так і їх "команд", а також і з боку ЗМІ, не здійснили скільки-небудь відчутного впливу на результат виборів.

Не стали визначальною в прийнятті рішень про голосування і національна належність виборця. Незрівнянно більш відчутними виявлялась розходження у орієнтаціях виборців на ті чи інші кандидатури в залежності від регіону проживання респондентів.

У висновках дисертації наводяться такі підсумки дослідження.

1. За умов трансформації політичної та суспільно-економічної системи специфіка ситуації в суспільстві може бути визначена як зникнення /тобто зникненням старих норм, що регламентують політичну поведінку, і відсутністю нових, характерних для нового суспільного порядку. Такий стан неминуче накладає відбиток на дії людей у сфері політики, значно ускладнює аналіз поточних подій. Ось чому безсумнівний інтерес викликає порівняння поведінки електорату у трьох виборчих кампаніях - 89, 90, 91 рр. - що дозволяє виявити стійкі елементи орієнтацій виборців та зразка електоральної поведінки.

2. Результати досліджень свідчать, що характер голосування в меншій мірі, ніж можна було собі уявити, детерміновані соціально-професійними факторами. Найбільш реалістичною ознакою є регіональна, і в цьому є найбільш специфічна риса українського електорату,

ігнорування якої неможливе без ризику як для успішного проведення виборчої кампанії тим чи іншим суб'єктом передвиборної боротьби, так і для цивілізованого протікання політичного процесу в цілому.

3. Помітні відмінності в поведінці міського та сільського електорату. Значимість врахування цього чинника зумовлена наявністю майже чисто сільських виборчих округів.

4. За рівнем компетентності /хоч змістовне наповнення цього поняття має властивість змінюватись на протязі часу/ та здатність до відповідального вибору українські виборці не поступаються зразкам електоральної поведінки в країнах розвинутих форм демократії.

5. Висока ступінь участі виборців у голосуванні, і цей феномен має шанси на збереження в майбутньому.

Основні положення дисертації знайшли відображення в наступних публікаціях:

1. Электоральное поведение как предмет социологического исследования // Тез.докл. в сб. "Социальные инновации: проблемы и методы" /Мат.конференция молодых социологов/. - М.: Изд-во ЦС АН СССР, 1990. - С.32-36.

2. Поведение избирателей - новая форма социально-политических отношений в советском обществе // Тез.доклада в сб. "Современный социализм: методология изучения, противоречия, перспективы развития". - Гродно, 1990. - С.243-245.

3. Электоральное поведение. Ст. в "Социологический справочник". - К.: Политиздат, 1991. - С.203-205.

4. Поведение избирателей как предмет изучения // "Суспільство, політика, управління". Збірник наукових праць. - К., 1991.

Підписано до друку 24 грудня 1993 р.
Умов. друк. л. І, 0 Уч.-видавн. л. І, 0
Тираж 100 прим. Замовлення 163

Ротапрінтна дільниця ВКФ "Ківпром"
ТБА 242-86-38

AB 28.545